

УДК 930(100):94(477)"1917/1921":338.43.02
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.220440

Василь ЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Микола ГЛІБИЩУК

кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Кафедральна, 2, м. Чернівці, Україна, індекс 58000 (m.hlibischuk@chnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3829-9736>

Олексій КОМПАНИЕЦЬ

аспірант кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, індекс 18000 (oleksiy_kompaniyets@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6239-3039>

Бібліографічний опис статті: Льницький, В., & Глібіщук, М., & Компанієць, О. (2020). Аграризм як селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 років у фокусі зарубіжної історіографії. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 214–234. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.220440>.

© Василь Льницький, Микола Глібіщук, Олексій Компанієць, 2020

АГРАРИЗМ ЯК СЕЛЯНОЦЕНТРИЧНИЙ ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ У ФОКУСІ ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ¹

Анотація. Мета дослідження – провести історіографічний аналіз зарубіжного дискурсу у висвітленні аграризму як селяноцентричного феномена української революції 1917–1921 рр. *Методологія дослідження* ґрунтується на поєднанні принципів історизму, багатofакторності, системності, логічності. Використовуються загальнонаукові (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методи. *Наукова новизна.* Уперше в українській історіографії здійснено комплексний аналіз й актуалізацію розрізненого масиву літератури з проблематики аграризму як селяноцентричного феномена української революції 1917–1921 рр., напрацьований зарубіжними дослідниками. *Висновки.* Феномен аграризму широко відображено в сучасній зарубіжній історіографії. На сьогодні визнаними спеціалістами з проблематики аграризму є: Й. Елленд, З. Хеммерлінг, Р. Голец, А. Лех, Б. Сточевська, А. Тошков, М. Томек, Б. Тренчені, Х. Шульц, А. Хааре, Я. Рихлік, Й. Гарна, М. Новак, М. Брунклік, В. Гавлік, В. Меджецький, У. Мюллер, Е. Куба, І. Суаа, Т. Лоренц та ін. У зарубіжних наукових публікаціях трапляються лише поодинокі згадки про український варіант аграризму в контексті Центральної та Східної Європи. Та навіть у такому випадку український аграризм іноземні дослідники часто зводять лише до хліборобської ідеології В. Литинського. Значно частіше в іноземних працях мова йде про Україну як об'єкт зацікавлення з боку зарубіжних теоретиків аграризму. З огляду на це можемо констатувати, що перед вітчизняною історичною наукою стоїть завдання щодо обґрунтування особливостей українського варіанту аграризму у порівнянні із сусідніми його варіантами (польським, чеським, словацьким, румунським, болгарським), а також вихід на рівень міжнародних дослідницьких проєктів, у фокусі яких перебуває феномен європейського аграризму.

Ключові слова: аграризм; український аграризм; селянство; зарубіжна історіографія; Українська революція 1917–1921 рр.

---

¹ Стаття містить результати досліджень, проведених за грантом Національного фонду досліджень України «Аграризм: селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.» (реєстраційний номер 2020.02/0120).

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor, Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, 32 Heroyiv Maydana Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Mykola HLIBISHCHUK

PhD (History), Assistant, Department of World History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2 Kafedralna Str., Chernivtsi, Ukraine, postal code 58000 (m.hlibishchuk@chnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3829-9736>

Oleksii KOMPANIETS

Postgraduate Student, Department of Archeology and Auxiliary Sciences of History, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, Ukraine, postal code 18000 (oleksiy_kompaniyets@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6239-3039>

To cite this article: Ilnytskyi, V., & Hlibishchuk, M., & Kompaniets, O. (2020). Ahraryzm yak selianotsentrychnyi fenomen Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv u fokusi zarubizhnoi istoriohrafii [Agrarianism as a Peasant-centric Phenomenon of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 in the Focus of Foreign Historiography]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobychskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 214–234. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.220440> [in Ukrainian].

AGRARIANISM AS A PEASANT-CENTRIC PHENOMENON OF THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921 IN THE FOCUS OF FOREIGN HISTORIOGRAPHY

Summary. *The purpose of the article* is to conduct a historiographical analysis of foreign discourse in the coverage of agrarianism as a peasant-centric phenomenon of the Ukrainian revolution of 1917–1921. **The research methodology** is based on the combination of the principles of historicism, multifactoriality, systematics, and logic. General scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods are used. **Scientific novelty.** For the first time in Ukrainian historiography, we carried out a comprehensive analysis and actualization of a disparate array of literature on the issue of agrarianism as a peasant-centric phenomenon of the Ukrainian revolution of 1917–192, developed by foreign researcher. **Conclusions.** The phenomenon of agrarianism is widely reflected in modern foreign historiography. Today, recognized specialists in the field of agrarianism are J. Elland, Z. Hemmerling, R. Golets, A. Lech, B. Stochevskaya, A. Toshkov, M. Tomek, B. Trencheni, X. Schultz, A. Haare, J. Ryhlik, J. Garna, M. Novak, M. Brunklik, V. Havlik, V. Medzhetsky, W. Mueller, E. Cuba, I. Suaa, T. Lorenz etc. In foreign scientific publications, there are only a few mentions of the Ukrainian version of agrarianism in the context of Central and Eastern Europe. And even in this case, Ukrainian agrarians are often reduced by foreign researchers only to the agricultural ideology of V. Lypynsky. Much more often in foreign works, they talk about Ukraine as an object of interest from foreign theorists of agrarianism. In view of this, we can state that the domestic historical science faces the task of substantiating the peculiarities of the Ukrainian version of agrarianism in comparison with its neighboring versions (Polish, Czech, Slovak, Romanian, Bulgarian), as well as reaching the level of international research projects, which is the phenomenon of European agrarianism.

Key words: agrarianism; Ukrainian agrarianism; peasantry; foreign historiography; Ukrainian revolution of 1917–1921.

Постановка проблеми. Феномен аграризму активно досліджувався закордонними вченими, однак аграризм як селяноцентричний феномен української революції 1917–1921 рр. ними окремо не вивчався. Водночас в українській історіографії від-

сутні спеціальні роботи присвячені аналізу розвитку українського варіанту аграризму у зарубіжних дослідженнях.

Аналіз археографічних та історичних публікацій. Попри те, що заявлена проблема так і не отримала достатнього висвітлення у публікаціях українських дослідників, все ж трапляються окремі статті, де порівнюється аграризм періоду Української революції 1917–1921 рр. у контексті селянських політичних сил держав Центрально-Східної Європи у вказаний час. Зокрема, це наукова розвідка С. Корновенка і Н. Земзюліної (Kornovenko & Zemzulina, 2019), у якій ключовою тезою є розгляд українського аграризму як варіанту східноєвропейського аграризму в політичних програмах українських національних партій у роки революції. В іншій науковій розвідці ці дослідники розглядають аграрне законодавство держав вказаного регіону, де український аграризм виступає важливою складовою (Корновенко & Земзюліна, 2018). У праці українського історика К. Галушка (2000) погляди знаного політичного діяча В. Липинського аналізуються у контексті системи східноєвропейського аграризму.

Виклад основного матеріалу. У сучасній зарубіжній історіографії поняття «аграризм» позначається кількома термінами: «agrarianism», «agrarismus» та «ruralism». Останній, зауважимо, в одних випадках живається як тотожний поняттю «аграризм», а в інших – як діалектично протилежний терміну «урбанізм».

Упродовж 2000–2010-х рр. у зарубіжній історіографії з'явилася значна кількість узагальнювальних публікацій, присвячених феномену аграризму в Центральній, Східній та Південно-Східній Європі кінця XIX – першої третини XX ст. Серед них відзначимо статті шведського історика Й. Елленда (Johan Eellend) «Аграризм та модернізація у Східній Європі міжвоєнного часу» (Eellend, 2008, pp. 35–56); чеського історика Р. Голеца (Roman Holec) «Ідеологічні джерела міжнародного аграризму та його національні особливості» (Holec, 2010, s. 51–72); угорського історика Б. Тренчені (Balazs Trencsenyi) «Трансцендентна сучасність: аграрно-популістські погляди на колективне відродження у міжвоєнній Центральній-Східній Європі» (Trencsenyi, 2014, pp. 119–145), а також монографію американсько-канадського історика А. Тошкова (Alex Toshkov) «Аграризм як сучасність у Європі XX століття: золотий вік селянства» (Toshkov, 2019). Попри їх високий

теоретико-методологічний рівень та низку концептуальних висновків і суджень, що дають змогу контекстуалізувати український варіант аграризму, характерною рисою вищеназваних праць є повна відсутність будь-яких згадок про Україну, а тим більше, про українську аграристську думку.

Серед новітніх узагальнювальних зарубіжних наукових публікацій виняток становить двотомна праця «Історія сучасної політичної думки в Центрально-Східній Європі». Так, характеризуючи погляди В. Липинського, зокрема його концепцію трудової монархії, Б. Тренчені та М. Копечек визначили їх як «оригінальну комбінацію корпоративізму, етатизму та аграризму». За їх словами, В. Липинський, з одного боку, критикував популістське поклоніння селянству, але, з іншого, доводив провідну роль аграрної еліти, яка об'єднувала б землевласницьку знать із козаками та селянами (Trencsenyi, Kopesek, & Lisjak Gabrijelcic, 2019, p. 214).

Особливості української аграристської думки на тлі розвитку аграризму в Європі першої третини ХХ ст. дослідив чеський історик М. Томек (Miroslav Tomek) у статті «Українська монархістська еміграція до Чехословаччини та організація аграрної партії» (Tomek, 2012, s. 183–192). Розмірковуючи про аграристський характер ідеології В. Липинського, М. Томек вступив у полеміку з українським істориком К. Галушком (Галушко, 2000, с. 164–200). М. Томек визнає подібність хліборобської ідеології В. Липинського із поглядами болгарських та чехословацьких аграристів. Схожість між ними, на думку історика, полягає насамперед у тому, що вони однаковою мірою шукали для своїх країн третій шлях розвитку, альтернативний капіталізму і соціалізму; крім того, у В. Липинського раціональне переплітається з ірраціональним і містичним, що робить його ідеї близькими до чеського теоретика аграризму А. Швевли. Водночас, зауважує М. Томек, Липинський ніколи не використовував термін «аграризм» і не коментував його. Чеський історик зауважує, що між ідеологією В. Липинського та аграризмом у Центральній та Південній Європі існувала низка суттєвих відмінностей. Наприклад, польський, болгарський та чехословацький варіанти аграризму основну опору робили на дрібних фермерів. Також, на думку М. Томека, погляди В. Липинського різнилися від європейського аграризму через

критичне ставлення до демократії, обґрунтування провідної ролі соціальних еліт, а також через тезу, що «за своєю природою фермери не можуть створювати міжнародних організацій» (Томек, 2012, s. 183–184).

Публікація М. Томека є цікавою для вітчизняної історичної науки ще й тим, що автором було залучено низку неопублікованих джерел з історії розвитку аграристської думки в середовищі української еміграції в Чехословаччині. Спираючись на матеріали листування членів Українського союзу хліборобів-державників, що зберігаються у Народному архіві в Празі, М. Томек з'ясував, що вони, порівнюючи аграристські погляди В. Липинського та голови Чеської аграрної партії (Республіканської партії землеробського і дрібноселянського населення) А. Швєгли, констатували «разючу подібність ідей, неначе ці люди перебували між собою в якомусь психологічному контакті» (Томек, 2012, s. 188). Крім того, М. Томек завдяки архівним матеріалам виявив маловідомий факт: на початку 1928 р. керівництвом Українського союзу хліборобів-державників розглядалася можливість вступу до Міжнародного аграрного бюро, однак цей проект було ветовано М. Кочубеєм, який зауважив ідеологічну несумісність УСХД та «Зеленого інтернаціоналу». Останній, на його думку, був представлений «інтелегентами, не пов'язаними із землею, які лише прагнули парламентської кар'єри». Крім того, для селянина-хлібороба, який, на думку М. Кочубея, був носієм ідеї територіальності, будь-які «інтернаціонали» виглядали б абсурдними (Томек, 2012, s. 187–188). Загалом, публікацію М. Томека можна вважати найбільш докладним (хоч і далеким від повноти й вичерпності) дослідженням українського варіанту аграризму в чеській історіографії.

Знаним сучасним польським дослідником феномена аграризму є А. Лех (Andrzej Lech). Серед його публікацій дотичною до нашої теми є стаття «Аграризм у народному русі слов'янських держав (1918–1939)» (Lech, 2007, s. 33–42). Дослідник з'ясував особливості доктрин і програм регіональних варіантів аграризму (польського, чеського, словацького) та дійшов суперечливих висновків, що феномен аграризму був унікальним явищем лише для Центрально-Східної Європи, а також констатував, що «аграризм у його слов'янському варіанті почав формуватися тільки на

початку ХХ ст. і вимер у своєму класичному вигляді перед початком Другої світової війни» (Lech, 2007, s. 34).

Привертає увагу монографія польського історика З. Хеммерлінга (Zygmunt Hemmerling) «Народний рух у Польщі, Болгарії та Чехословаччині в 1893–1930 рр.» (Hemmerling, 1987). Автор з'ясував політичний та соціально-економічний контекст, у якому розвивалися селяноцентристські рухи кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.; прослідкував процес зародження перших політичних селянських організацій; дослідив діяльність селянських партій Центрально-Східної Європи під час Першої світової війни; охарактеризував основні напрями діяльності польських селянських партій у 1919–1930 рр., аграрний рух у Чехословаччині в 1918–1930 рр., а також діяльність Болгарського землеробського народного союзу. Окремий розділ своєї праці З. Хеммерлінг присвятив феномену аграризму у вищезгаданих країнах, а також діяльності Міжнародного аграрного бюро – т. зв. «Зеленого інтернаціоналу».

Серед представників сучасної польської історичної науки виділяється Б. Сточевська (Barbara Stoczewska), – авторка монографії «Україна та українці в польській політичній думці. Від кінця ХІХ століття до початку Другої світової війни» (Stoczewska, 2013). Один із розділів цієї праці було присвячено місцю «українського питання» у програмах польських селянських партій, а також у поглядах головного теоретика польського аграризму 1930-х рр. С. Мілковського (Stanisław Miłkowski). Б. Сточевська констатує, що хоча польські аграристи, безсумнівно, надавали «українському питанню» важливого значення, і не можна сказати, що вони ставилися до нього маргінально, водночас вони не проводили його глибокого аналізу і не встигли розробити власної програми (Stoczewska, 2013, s. 312).

Як з'ясувала дослідниця, теоретики польського аграризму міжвоєнного періоду та аграрні партії Другої Речі Посполитої не мали єдиної позиції щодо «українського питання» в політичній та соціально-економічній площинах. Б. Сточевській вдалося дійти низки цікавих висновків. Так, на думку авторки, польському аграризму 1920–1930-х рр. була притаманна ідея взаємовигідного «польсько-українського споріднення (зближення)», свідченням чого може бути гасло про те, що польські та українські селяни – це «брати за плугом». У першій третині ХХ ст. у польському

публіцистичному та політичному дискурсах наголошувалося на спільній долі польських та українських селян, зверталася увага на економічний гніт, якого однаково зазнавали обидві національності, підкреслювалося ставлення до українського народу як до «доброго сусіда і порадника», доводився багатосотлітній зв'язок українського та польського селянства. У міжвоєнний період польські аграристи, з огляду на оголошену аграрну реформу, постулювали рівне ставлення до селян обох національностей при виділенні землі. Польські селянські партії критикували тогочасний уряд через ігнорування національних особливостей при здійсненні аграрної політики. Б. Сточевська зауважила принципову деталь: польські аграристи розділяли український національний рух першої третини ХХ ст. на соціальний та політичний виміри. У першому випадку основним дієвцем виступав простий селянин, який зазнавав гноблення від поміщика; натомість у політичному вимірі, на думку польських аграристів, український національний рух був представлений діяльністю правих і правоцентристських політичних сил, які, «натхненні Москвою та Берліном, вели ворожу [стосовно Другої Речі Посполитої] діяльність». На думку теоретиків польського аграризму, – пише Б. Сточевська – русинські селянські маси не поділяли прагнення до незалежності, а виступали лише за «мир і злагоду», а діяльність, наприклад, УНДО тільки перешкоджала налагодженню польсько-українських відносин, радикалізувала настрої та вела до «відокремлення русинського села від польського народу» (Stoczewska, 2013, s. 328–329).

Поруч із вузькоспеціалізованими працями, що стосуються регіональних (національних) варіантів аграризму, в новітній зарубіжній історіографії існує досвід проведення міжнародних дослідницьких проєктів та міжнародних конференцій, присвячених цьому феномену.

Результатами таких проєктів стала поява колективних монографій. Так, у 2010 р. командою німецьких, британських, чеських, угорських, польських та румунських істориків під керівництвом Х. Шульц (Helga Schultz) та А. Харре (Angela Harre) за підсумками трирічної роботи було підготовлено працю «Аграрні спільноти на шляху до сучасного сільського господарства в Центрально-Східній Європі, 1880–1960» (Schultz & Harre, 2010). У передмові Х. Шульц зауважила принципові теоретичні аспекти в історії

аграризму. На відміну від Західної Європи, де аграризм набув форми консервативної критики капіталізму, в Східній Європі ця концепція стала третім шляхом між західним капіталізмом і соціалізмом радянського типу, що ґрунтувався на міцних селянських господарствах, кооперації та широкому самоврядуванні. Аграризм у Європі виник як контр-концепція, коли промислова революція перевернула інститути, цінності та структури традиційних аграрних спільнот. Аграризм, на думку авторів «Аграрних спільнот...», є достатньо розмитим терміном. Він не означає сільськогосподарську політику або яку-небудь селянську ідеологію. Його сенс можна зрозуміти лише шляхом діалектичного протиставлення аграризму та індустріалізму. Х. Шульц зазначає: аграризм – це «багатий конгломерат ідей, частково соціологічного, технологічного та економічного, частково – етнографічно-фольклористичного, а частково – історико-філософського характеру» (Schultz & Harre, 2010, s. 9). Автори монографії спробували з'ясувати, чому в країнах Центральної та Східної Європи, де в 1920–1930-х рр. спостерігався розквіт аграристської думки, земельні реформи виявилися незавершеними, а результатом стало встановлення не селянської демократії, а націоналістичних авторитарних режимів (Schultz & Harre, 2010, s. 9–10). З огляду на тему нашого дослідження колективна монографія «Аграрні спільноти на шляху до сучасного сільського господарства в Центрально-Східній Європі, 1880–1960» є важливою для розуміння загальноєвропейського контексту, в якому розвивався український варіант аграризму. Так, привертають увагу розділи, підготовлені А. Хааре «Демократичні альтернативи та авторитарні спокуси: аграризм Східної Центральної Європи у взаємодії між ідеологією та політикою» (Schultz & Harre, 2010, s. 25–40), та М. Г'юзом «Нерозуміння російського селянства. Антикапіталістична революція чи Третій Рим? Взаємодія між аграризмом, слов'янофільством та російськими народниками» (Schultz & Harre, 2010, s. 55–70). Серед учасників зазначеного проекту окремо слід виділити доробок польського історика В. Меджецького (Włodzimierz Mędrzecki), котрий в межах теми дослідження розробляв проблему «Політичні установки білоруських, польських та українських селян у Польщі. Між ліберальною демократією, аграрною утопією та комунізмом».

У 2013 р. міжнародною командою дослідників під керівництвом німецьких істориків У. Мюллера (Uwe Müller), Е. Куби (Eduard Kubů), І. Суаа (Jiri Souša) і Т. Лоренца (Torsten Lorenz) було підготовлено колективну монографію «Аграризм та аграрна еліта у Центрально-Східній Європі» (Kubů, Lorenz, & Müller, 2013). Центральне місце у ній займають розділи, присвячені генезі та особливостям німецького, чеського, угорського та румунського варіантів аграризму, зародженню (до)аграристської думки в Австро-Угорській імперії, порівнянню поглядів теоретиків аграризму. Попри те, що український аграризм залишився поза увагою авторів монографії, кілька її розділів та висновки є важливими для усвідомлення особливостей українського варіанту, а також для кращого розуміння загальноєвропейського контексту, частиною якого була українська аграристська думка.

У жовтні 2013 р. у Празі, з нагоди 140-ї річниці від народження видатного чеського теоретика аграризму А. Швєгли, відбулася міжнародна конференція «Аграризм у Центральній та Східній Європі ХІХ–ХХ ст.». Її учасниками стали понад 30 науковців з Чехії, Словаччини, Польщі та Німеччини. Серед напрямів роботи конференції привертають увагу секція 1, присвячена феномену аграризму в сучасній історіографії, секція 4, у межах якої предметом обговорення стала діяльність ідеологів та теоретиків аграризму, та секція 6, що сфокусувалася на явищі транснаціонального аграризму. Прикметно, що в межах конференції, де близько половини доповідей стосувалися регіональних варіантів аграризму, жодним чином не був згаданий український аграризм, як і жодний з українських істориків-аграрників не брав участі у роботі цього міжнародного форуму.

За підсумками конференції «Аграризм у Центральній та Східній Європі ХІХ–ХХ ст.» світ побачила однойменна колективна монографія (Rychlik, Holeček, & Pehr, 2015). Публікації, вміщені в ній, відображають розвиток аграристського руху та селянських партій у Чехії, Словаччині, Польщі, Угорщині, Швейцарії, країнах Скандинавії та Балканського регіону. Окремі розділи монографії присвячено теоретикам аграризму.

На жаль, у сучасній румунській історичній науці відсутні дослідження стосовно українського аграризму в революційну добу. Тому, на наш погляд, доцільно зупинитися на особливостях

вивчення цього феномена міжвоєнної доби в сучасній румунській історіографії, де ця тематика викликає зацікавлення.

Слід зазначити, що однією з характерних особливостей дослідження цієї тематики серед румунських істориків є акцент на політичну складову, а саме, висвітлення місця і ролі цієї доктрини в програмних документах різних політичних сил тогочасної Румунії. Ще на початку 1990-х рр. було опубліковано декілька наукових публікацій, серед яких слід виокремити роботу І. Скурту (Scurtu, 1994), який вважається одним з кращих фахівців з політичної історії Румунії. Серед новіших праць, на нашу думку, варто згадати монографію сучасного румунського історика професора А. Сесермана (Seserman, 2016), присвячену одній з найчисленніших і найвпливовіших політичних сил міжвоєнної Румунії, а саме Цераністській партії. Політичне життя післявоєнної румунської держави змушувало нові партії обирати доктрини і програми, які відповідали настроям широких кіл громадян. Водночас змінювалися методи діяльності партій і новозасновані політичні організації часом використовували методи діяльності, що жодним чином не нагадували про зв'язок із традиційними буржуазними партіями. Також ця партія, як зазначає румунський автор, відображала нове явище реформованої політичної системи Румунії – появу селянських партій. Чимало місця дослідник приділив впливу аграризму, економічних чинників (кооперації, індустріалізація, роль та заходи держави в економічній царині) і селянства на становлення цієї політичної сили, трансформації її доктрини впродовж ХХ ст. тощо. Сесерман розкриває причини і передумови появи означеної доктрини, які беруть витоки з «довгого ХІХ століття» та привели до появи нової партії. Формування нових культурних рухів, бажання частини румунських інтелектуалів долучитися до активного суспільно-політичного життя, альтернативні моделі суспільного розвитку та інші чинники відіграли суттєву роль у становленні цієї селянської партії.

Не можемо оминати румунського дослідника М. Попа, який є автором низки наукових публікацій, що стосуються встановлення і розбудови Цераністської партії у період між двома світовими війнами (Pop, 2010, 2011, 2015, 2016). Використавши численні джерела і історіографічні напрацювання попередників, він сформував періодизацію, що демонструє нам етапи розвитку цієї полі-

тичної сили у міжвоєнну добу. Це – період 1919–1922 рр., коли виникає партія і здійснювала перші кроки на політичній мапі румунської держави. Другий – 1923–1925 рр., під час якого цераністи суттєвого розширюють свою соціальну базу, розбудовують партійну структуру в різних регіонах «Великої Румунії». Третій – це 1928–1938 рр., коли Цераністська партія приходить до влади та частково реалізовує свої програмні засади. Однак світова економічна криза 1929–1933 рр. та інші чинники спричинили падіння її підтримки серед румунського суспільства. Встановлення авторитарного режиму наприкінці 1930-х рр. призведе до заборони усіх політичних сил у Королівстві Румунія, у тому числі, Цераністської партії. Також слід зупинитися на праці М. Попа (Pop, 2010), що присвячена впливу «Великої депресії» на цераністів і тогочасне політичне життя румунської держави. Він аргументовано доводить, що економічні катаклізми 1929–1933 рр. загострили ідейні розбіжності, що призвело фактично до розколу партії на два протилежних табори. Вони не лише мали різні ідеї стосовно розбудови румунської державності, але й протилежне розуміння, як потрібно реалізувати аграрну програму і задовольняти потреби селян. Проте соціальні негаразди, спричинені кризовими явищами в соціально-економічній царині тогочасної Румунії, неефективність заходів, що реалізовувалися урядом, поширення праворадикальних ідей та інші обставини суттєво вплинули на електоральні симпатії населення під час парламентських виборів на початку 1930-х рр., де цераністи втратили підтримку і були змушені перейти в опозицію.

Також є роботи, що присвячені дуже вузьким аспектам пов'язаних з політичною цариною. Скажімо, А. Ніколаєску (Nicolaeescu, 2018) опублікував наукову розвідку, присвячену одному з провідних друкованих видань цераністів впродовж 1925–1927 рр., де зосередив увагу на тематиці статей, що друкувалися, їх авторам тощо.

На увагу заслуговує публікація дослідниці А. Харре (Harre, 2008), яку ми вже згадували вище, про румунський аграризм як одну з економічних моделей розвитку у міжвоєнний період. Значимо, що ключова теза, яку намагається розкрити авторка, це аргументовано представити аграризм як альтернативний соціально-економічних шлях між марксизмом та ліберальною демократією.

Харре приділяє увагу витокам цієї доктрини і контексту, в якому вона була сформована. Вона виділяє декілька складових аграризму. Зокрема, це ідеї російського аграрного соціалізму, сільський націоналізм, економічні теорії «третього шляху», патріархальні соціальні відносини та утопічна ідея селянської держави. Саме ці чинники, на переконання авторки, сформували румунський аграризм. Що цікаво, дослідниця чимало місця відводить дискусіям між прихильниками цієї концепції, зовнішньополітичним змінам тощо. Скажімо, Харре розлого характеризує теоретичні розбіжності, що існували серед прибічників. Одних вона називає представниками лівих партій, що вважали ідею селянської держави тільки перехідним етапом між корпоративною демократією і соціал-демократією. Інші не сформували чіткої стратегії побудови держави, проте намагалися використати цей недолік для протидії популярним у той час фашистським ідеям, які теж становили альтернативу демократії. Щодо зовнішніх чинників, то дослідниця особливо акцентує вплив «Великої депресії» 1929–1933 рр. на ситуацію в Королівстві Румунія. Харре вказує, що світова економічна криза відіграла важливу роль у розвитку румунської держави, адже вона не тільки спричинила падіння життєвого рівня селян, але й змінила їх електоральні настрої. Тогочасні статистичні дані переконливо демонструють, що селянські партії втрачають підтримку з боку селянства, яке тепер починає симпатизувати ультраправим політичним силам. Як зазначає румунська авторка, після «Великої депресії» селяни почали виступати проти демократії і капіталізму, що не зуміли стабілізувати Румунію в нових, значно розширених кордонах після Першої світової. Інакше кажучи, румунське селянство почало вважати демократичний і капіталістичний устрій певними бар'єрами, що не лише заважають економічному розвитку, але й призводять до їх зубожіння. Тому альтернативу вони бачили у радикальних силах, що кидали виклик традиційній моделі розвитку – ліберальній демократії.

Слід зазначити, що не лише сучасні румунські історики, які займаються дослідженням різних аспектів аграризму, надають значну увагу впливу економічної кризи 1929–1933 рр. Науковці з інших країн Центрально-Східної Європи теж вивчають роль і наслідки «Великої депресії» на селянські партії, їх доктрини тощо. Скажімо, словацький історик Р. Голец (Holec, 2011) у науковій

публікації про аграризм як альтернативний шлях трансформації європейського континенту у ХХ ст. теж чимало уваги приділив впливу економічних катаклізмів кінця 1920 – початку 1930-х рр., розглянувши цю кризу не лише крізь призму соціальних і економічних потрясень, але й як чинник, що змушував переосмислювати різні економічні концепції і моделі розвитку.

Ще одна історіографічна тенденція, яка простежується у публікаціях сучасних румунських істориків, це осмислення поглядів та ідей тогочасних теоретиків аграризму. Звісно, що така риса притаманна й іншим національним історіографіям центрально-європейського регіону. Зазначимо, що чималу зацікавленість у румунській історичній науці викликає постать знаного вченого, публіциста і одного з теоретиків Цераністської партії міжвоєнної доби В. Маджару (1887–1940). Він уважав, що Цераністська партія не повинна ідентифікуватися із соціальним класом, а з виконанням соціального ідеалу. На його погляд, таку мету можна досягти завдяки продуманій доктрині, яка повинна реалізовуватися на практиці. Маджару зробив значний внесок на теоретичному рівні стосовно обґрунтування аграризму як моделі соціально-економічного розвитку для румунської держави у міжвоєнний період. На наш погляд, слід зупинитися на науковій публікації румунського дослідника А. Стамата-Стефана (Stamate-Stefan, 2016), у якій детально аналізуються ідеї Маджару щодо економічної моделі Королівства Румунії після завершення Першої світової. Румунський автор доводить, що на світогляд знаного теоретика аграризму найбільший вплив мали три чинники: німецький історизм, російське народництво (попоранізм) та марксизм. Як зазначає автор, така еkleктика була дієвим механізмом для обґрунтування своїх політичних цілей, а саме, захист і забезпечення інтересів селянства, побудова аграрної держави, що буде опиратися на дрібних власників, ліквідація капіталістичної експлуатації тощо. Проте економічні катаклізми наприкінці 1920-х рр. привели до зміни його поглядів стосовно ідеї індустріалізації країни, яку раніше не сприймав.

Відзначимо ще одну публікацію, у якій простежується вказана вище історіографічна тенденція, – це праця румунського автора Л. Неагой (Neagoe, 2009) про аграризм в інтелектуальних дебатах міжвоєнної Румунії. Як слушно підкреслює автор, ця

тематика домінувала в інтелектуальному дискурсі румунського соціуму початку ХХ ст. З одного боку, це питання було тоді актуальним з огляду на те, що аграрна проблема в румунській державі до кінця не була розв'язана. З іншого, полеміка щодо цього питання була відгуком інтелектуальної спільноти на модернізаційні перетворення в Румунії у ХІХ ст. та їх наслідки. Румунський дослідник наголошує, що доктрина аграризму, яку розробляли політичні діячі різних поглядів, була спробою створити фундамент майбутньої селянської держави, що буде захищати інтереси дрібних і середніх виробників, передовсім селян. Проте через внутрішні та зовнішні чинники (зростання націоналізму, світова економічна криза 1929–1933 рр.) цього не вдалося зробити.

Висновки. Феномен аграризму широко відображено в сучасній зарубіжній історіографії. На сьогодні визнаними спеціалістами з проблематики аграризму є: Й. Елленд, З. Хеммерлінг, Р. Голец, А. Лех, Б. Сточевська, А. Тошков, М. Томек, Б. Тренчені, Х. Шульц, А. Хааре, Я. Рихлік, Й. Гарна, М. Новак, М. Брунклік, В. Гавлік, В. Меджецький, У. Мюллер, Е. Куба, І. Суаа, Т. Лоренц та ін.

У зарубіжних наукових публікаціях наявні лише поодинокі згадки про український варіант аграризму в контексті Центральної та Східної Європи. Та, навіть, у такому випадку український аграризм іноземні дослідники часто зводять лише до хліборобської ідеології В. Липинського. Значно частіше в іноземних працях мова йде про Україну як об'єкт зацікавлення з боку зарубіжних теоретиків аграризму. З огляду на це можемо констатувати, що перед вітчизняною історичною наукою стоїть завдання щодо обґрунтування особливостей українського варіанту аграризму у порівнянні із сусідніми його варіантами (польським, чеським, словацьким, румунським, болгарським), а також вихід на рівень міжнародних дослідницьких проєктів, у фокусі яких перебуває феномен європейського аграризму.

Джерела та література

Галушко, К. (2000). «Хліборобська ідеологія» В. Липинського у системі східноєвропейського аграризму. *Український історичний збірник*, 2, 164–200.

- Корновенко, С., & Земзюліна, Н.** (2018). Революційні потрясіння початку ХХ ст.: аграрне законодавство країн Центральної та Південно-Східної Європи. *Український селянин*, 19, 45–49.
- Eellend, J.** (2008). Agrarianism and Modernization in Inter-War Eastern Europe. *Societal Change and Ideological Formation among the Rural Population of the Baltic Area 1880–1939* (pp. 35–56). Huddinge.
- Harre, A.** (2008). Between Marxism and Liberal Democracy: Romanian Agrarianism as an Economic Third Way. *Societal Change and Ideological Formation among the Rural Population of the Baltic Area, 1880–1939* (pp. 57–73). Huddinge: Södertörn University.
- Hemmerling, Z.** (1987). *Ruch ludowy w Polsce, Bułgarii i Czechosłowacji, 1893–1930*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Holec, R.** (2010). Ideove zdroje medzinarodneho agrarizmu a jeho narodnych špecifik. *Agrarni strana a její zjmové, družstevní a peněžní organizace*, 15, 51–72. Uherske Hradiště.
- Holec, R.** (2011). Agrárna demokracia ako pokus o tretiu cestu stredoeurópskej transformácie. *Historický časopis*, 1, 3–32.
- Kornovenko, S., & Zemzulina, N.** (2019). Ukrainian agrarianism as an option of Eastern European agrarism in political programs of the Ukrainian national parties of the period of the Ukrainian revolution. *Український селянин*, 21, 14–20.
- Kubů, E., Lorenz, T., & Müller, U.** (2013). *Agrarismus und Agrarreliten in Ostmitteleuropa*. Berlin.
- Lech, A.** (2007). Agraryzm w ruchu ludowym państw słowiańskich (1918–1939). *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie. Narodziny i rozwój* (Т. 1, s. 33–42). Pułtusk – Warszawa.
- Neagoe, L.** (2009). The «Third Way»: Agrarianism and Intellectual Debates in Interwar Romania. *Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»*. Series *HISTORICA*, 48, 245–260.
- Nicolaescu, A.** (2018). Evoluția editorială a gazetei Țărănismul în primii doi ani de existență (1925–1927). *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, 15, 173–199.
- Pop, M.** (2010). Partidul Național-Țărănesc și problema moșilor din Munții Apuseni în timpul mării crize economice. *Sargetia. Acta Musei Devensis*, 1, 449–460.
- Pop, M.** (2011). Activitatea organizației Partidului Național Român din județul Hunedoara în perioada 1919–1922. *Sargetia. Acta Musei Devensis*, 2, 469–486.
- Pop, M.** (2015). Activitatea organizației Partidului Național Țărănesc din județul Hunedoara în perioada 1928–1938. *Sargetia. Acta Musei Devensis*, 6, 319–333.

- Pop, M.** (2016). Evoluția organizațiilor Partidului Național Român din Ardeal și Banat în perioada 1923–1925. Alegeri parlamentare parțiale. *Sargetia. Acta Musei Devensis*, 7, 313–331.
- Rychlik, J., Holeček, L., & Pehr, M.** (2015). *Agrarismus ve střední a východní Evropě 19. a 20. století*. Praha.
- Schultz, H., & Harre, A.** (2010). *Bauerngesellschaften auf dem Weg in die Moderne Agrarismus in Ostmitteleuropa 1880 bis 1960*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Scurtu, I.** (1994). *Istoria Partidului Național Țărănesc*. Bucharest: Editura Enciclopedic.
- Seserman, A.** (2016). *Taranismul si crestin-democratia romaneasca*. Cluj: LIMES.
- Stamate-Stefan, A.** (2016). Virgil Madgearu at the crossroads of an anticapitalistic trinity: german historicism, populism and marxism. *New Europe College Stefan Odobleja Program Yearbook*, 16, 221–250.
- Stoczewska, B.** (2013). *Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej: od końca XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*. Kraków: AFM.
- Tomek, M.** (2012). Ukrajinska monarchistická emigrace v ČSR a organizace agrární strany. *Regionální zvláštnosti politiky agrární strany v období první Československé republiky. Studie Slovákého Muzea*, 17, 183–192. Uherské Hradiště.
- Toshkov, A.** (2019). *Agrarianism as Modernity in 20th-Century Europe: The Golden Age of the Peasantry*. Bloomsbury Academic.
- Trencsenyi, B.** (2014). Transcending Modernity: Agrarian Populist Visions of Collective Regeneration in Interwar East Central Europe. *Regimes of Historicity in Southeastern and Northern Europe, 1890–1945* (pp. 119–145). London.
- Trencsenyi, B., Kopecek, M., & Lisjak Gabrijelcic, L.** (2019). *A History of Modern Political Thought in East Central Europe. Volume II: Negotiating Modernity in the «Short Twentieth Century» and Beyond. Part I: 1918–1968*. Oxford University Press.

References

- Halushko, K.** (2000). «Khliborobska ideolohiia» V. Lypynskoho u systemi skhidnoievropeiskoho ahraryzmu [V. Lypynsky's "Agricultural Ideology" in the System of Eastern European Agrarianism]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk – Ukrainian historical collection*, 2, 164–200 [in Ukrainian].
- Kornovenko, S., & Zemzulina, N.** (2018). Revoliutsiini potriasinnia pochatku XX st.: ahrarne zakonodavstvo krain Tsentralnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy [Revolutionary disturbances in the early XX century: agrarian

- law of Central and South-Eastern Europe]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian Peasant*, 19, 45–49 [in Ukrainian].
- Eellend, J.** (2008). Agrarianism and Modernization in Inter-War Eastern Europe. *Societal Change and Ideological Formation among the Rural Population of the Baltic Area 1880–1939* (pp. 35–56). Huddinge.
- Harre, A.** (2008). Between Marxism and Liberal Democracy: Romanian Agrarianism as an Economic Third Way. *Societal Change and Ideological Formation among the Rural Population of the Baltic Area, 1880–1939* (pp. 57–73). Huddinge: Södertörn University.
- Hemmerling, Z.** (1987). *Ruch ludowy w Polsce, Bułgarii i Czechosłowacji, 1893–1930 [People's movement in Poland, Bulgaria and Czechoslovakia, 1893–1930]*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza [in Polish].
- Holec, R.** (2010). Ideove zdroje medzinarodneho agrarizmu a jeho narodnych špecifik [Ideological sources of international agrarianism and its national specifics]. *Agrarní strana a její záměry, družstevní a peněžní organizace – The agrarian party and its interests, cooperatives and monetary organizations*, 15, 51–72. Uherské Hradiště [in Czech].
- Holec, R.** (2011). Agrárna demokracia ako pokus o tretiu cestu stredoeurópskej transformácie [Agrarian democracy as an attempt at a third way in Central European transformation]. *Historický časopis – Historical journal*, 1, 3–32 [in Slovak].
- Kornovenko, S., & Zemzulina, N.** (2019). Ukrainian agrarianism as an option of Eastern European agrarism in political programs of the Ukrainian national parties of the period of the Ukrainian revolution. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian Peasant*, 21, 14–20.
- Kubů, E., Lorenz, T., & Müller, U.** (2013). *Agrarismus und Agrarreliten in Ostmitteleuropa [Agrarianism and agrarian elites in East Central Europe]*. Berlin [in German].
- Lech, A.** (2007). Agraryzm w ruchu ludowym państw słowiańskich (1918–1939) [Agrarianism in the populist movement of the Slavic states (1918–1939)]. *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie. Genesis and development* (Vol. 1, pp. 33–42). Pułtusk – Warszawa [in Polish].
- Neagoe, L.** (2009). The "Third Way": Agrarianism and Intellectual Debates in Interwar Romania. *Anuarul Institutului de Istorie "George Barițiu". Series HISTORICA*, 48, 245–260.
- Nicolaescu, A.** (2018). Evoluția editorială a gazetei Țărănismul în primii doi ani de existență (1925–1927) [The Editorial Evolution of the Țărănismul Gazette in the First Two Years of Existence (1925–1927)]. *Studia*

- Universitatis Cibiniensis. Series Historica – Studia Universitatis Cibiniensis. Historical Series, 15, 173–199* [in Romanian].
- Pop, M.** (2010). Partidul Național-Țărănesc și problema moșilor din Munții Apuseni în timpul mării crize economice [The National Peasants Party and the issue of the Romanians in the Apuseni Mountains during the great economic recession]. *Sargetia. Acta Musei Devensis, 1, 449–460* [in Romanian].
- Pop, M.** (2011). Activitatea organizației Partidului Național Român din județul Hunedoara în perioada 1919–1922 [Romanian National Party organization activity in the period 1919–1922 Hunedoara County]. *Sargetia. Acta Musei Devensis, 2, 469–486* [in Romanian].
- Pop, M.** (2015). Activitatea organizației Partidului Național Țărănesc din județul Hunedoara în perioada 1928–1938 [The Activity of the National Peasants' Party Organization in Hunedoara County in the Period 1928–1938]. *Sargetia. Acta Musei Devensis, 6, 319–333* [in Romanian].
- Pop, M.** (2016). Evoluția organizațiilor Partidului Național Român din Ardeal și Banat în perioada 1923–1925. Alegeri parlamentare parțiale [The Evolution of the Romanian National Party Organizations in Transylvania and Banat from 1923–1925. Partial Elections]. *Sargetia. Acta Musei Devensis, 7, 313–331* [in Romanian].
- Rychlik, J., Holeček, L., & Pehr, M.** (2015). *Agrarismus ve střední a východní Evropě 19. a 20. století* [Agrarianism in Central and Eastern Europe in the 19th and 20th centuries]. Praha [in Czech].
- Schultz, H., & Harre, A.** (2010). *Bauerngesellschaften auf dem Weg in die Moderne Agrarismus in Ostmitteleuropa 1880 bis 1960* [Farming societies on the way to modern agriculture in East Central Europe 1880 to 1960]. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag [in German].
- Scurtu, I.** (1994). *Istoria Partidului Național Țărănesc* [History of the National Peasant Party]. Bucharest: Editura Enciclopedic [in Romanian].
- Seserman, A.** (2016). *Taranismul și creștin-democrația românească* [Tseranism in Romanian Social Democracy]. Cluj: LIMES.
- Stamate-Stefan, A.** (2016). Virgil Madgearu at the crossroads of an anticapitalistic trinity: german historicism, populism and marxism. *New Europe College Stefan Odobleja Program Yearbook, 16, 221–250*.
- Stoczevska, B.** (2013). *Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej: od końca XIX wieku do wybuchu II wojny światowej* [Ukraine and Ukrainians in Polish political thought: From the end of the 19th century until the outbreak of World War II]. Kraków: AFM [in Polish].
- Tomek, M.** (2012). Ukrajinska monarchistická emigrace v ČSR a organizace agrární strany [Ukrainian monarchist emigration to Czechoslovakia and the organization of the Agrarian Party]. *Regionální zvláštnosti politiky*

agrarni strany v období první Československé republiky. Studie Slovackeho Muzea – Regional peculiarities of the policy of the agrarian party in the period of the first Czechoslovak Republic. Studies of the Slovak Museum, 17, 183–192. Uherské Hradiště [in Czech].

Toshkov, A. (2019). *Agrarianism as Modernity in 20th-Century Europe: The Golden Age of the Peasantry*. Bloomsbury Academic.

Trencsenyi, B. (2014). Transcending Modernity: Agrarian Populist Visions of Collective Regeneration in Interwar East Central Europe. *Regimes of Historicity in Southeastern and Northern Europe, 1890–1945* (pp. 119–145). London.

Trencsenyi, B., Kopecek, M., & Lisjak Gabrijelcic, L. (2019). *A History of Modern Political Thought in East Central Europe. Volume II: Negotiating Modernity in the "Short Twentieth Century" and Beyond. Part I: 1918–1968*. Oxford University Press.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2020 р.